

דף הרחבות לנושא –

כבוד ועונג שבת (שיעור 3)

זכור את יום השבת לקדשו

שיעור מספר 29

❖ האם להלכה מותר למי שמעדיף פת לקדש על הפת ולא על היין?

בשיעור למדנו את דברי הגמרא –

תלמוד בבלי מסכת פסחים דף קו עמוד ב

אמר רב ברונא אמר רב: הנוטל ידיו לא יקדש. אמר להו רב יצחק בר שמואל בר מרתא: אכתי לא נח נפשיה דרב שכחנינהו לשמעתיה! זמנין סגיאיין הוה קאימנא קמיה דרב, זימנין דחביבא עליה ריפתא - מקדש אריפתא, זימנין דחביבא ליה חמרא - מקדש אחמרא

ממנה עולה במפורש שאדם יכול לבחור אם הוא מעדיף לקדש על היין או על הפת. וכך פסק הרמב"ם –

רמב"ם הלכות שבת פרק כט הלכה ט

היה מתאוה לפת יתר מן היין או שלא היה לו יין הרי זה נוטל ידיו ותחלה ומברך המוציא ומקדש

הרמב"ם לא מבחין בין מי שאין לו יין לבין מי שמעדיף את הפת על פני היין. שניהם יכולים לקדש על הפת. השו"ע פסק –

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן רעא סעיף יב

אם נטל ידיו קודם קידוש גלי דעתיה דריפתא חביבא ליה, לא יקדש על היין אלא על הפת

מדוע השו"ע פסק שאם נטל ידיו יקדש על הפת, ולא כדברי הרמב"ם, שכל מי שמתאוה לפת יותר יקדש על הפת?

יתכן שהשו"ע רצה לשקף את דברי רב ברונא בגמרא. המשנ"ב ביאר –

משנה ברורה סימן רעא ס"ק נט

ודוקא הכא דאיכא ג"כ חשש הפסק, שמקדש על היין אחר נטילה, אבל בעלמא היכא דלא נטל ידיו – מותר לקדש על היין אף דריפתא חביבא ליה יותר מיין

מלשון המשנ"ב יוצא כך – מי שמעדיף פת על פני יין – עדיף שיקדש על הפת, אך מותר לו לקדש על היין. אך אחרי שנטל ידיו, אסור לו לקדש על היין, ויקדש דווקא על הפת. בבית יוסף זה נשמע קצת יותר עדין –

בית יוסף אורח חיים סימן רעב אות ט

אף על פי שאם רצה להקדים החביב ולקדש על הפת הרשות בידו מכל מקום כשאינו מקדים החביב ומקדש על היין כיון דמצוה מדברי סופרים לקדש על היין שפיר דמי

כלומר, מי שהפת חביבה עליו, יכול לקדש על הפת או על היין, לכל אחד מהם יש יתרון אחר על פני השני.

אך בעלי התוספות הציגו מחלוקת בהבנת הגמרא –

תוספות מסכת פסחים דף קו עמוד ב

פירש רשב"ם שהיה מקדש על הפת במקום יין (כדברי הרמב"ם) ואם כן היה נוטל תחלה, ולא הוי קידוש הפסק ו...נראה לר"ת דאין מקדשין על הפת כלל, והכא הכי פירושו - הנוטל ידיו – לא יקדש, משום דס"ל לרב יש קידוש שלא במקום סעודה וחיישינן שמא יפליג וילך לחוץ א"ל רב יצחק כו' זימנין דחביבא ליה ריפתא ומקדש אריפתא כלומר הוה מקדש אחמרא על דעת לאכול מיד ריפתא והיה נוטל מיד ידיו קודם קידוש ... וזימנין דחביבא ליה חמרא הוה מקדש אחמרא שלא במקום ריפתא דהיינו סעודה דסבירא ליה דיש קידוש שלא במקום סעודה

הרשב"ם מסביר את הגמרא כדברי הרמב"ם. אך ר"ת הסביר שהגמרא לא התכוונה שיאמר את ברכות הקידוש על לחם, אלא שיקדש בכוס יין בסמוך לאכילת הלחם. ובעלי תוספות נוספים הגבילו את היתר הקידוש על הפת –

הגהות מיימוניות הלכות שבת פרק כט אות ס

רבינו שמחה פסק דמקדשין על הפת, אמנם דוקא מי שאין לו יין

אם כך יש שלוש שיטות מרכזיות בראשונים –

ר"ת – לא מקדשים על פת בכלל.

רבינו שמחה – מי שאין לו יין יכול לקדש על הפת.

רמב"ם, רשב"ם – מי שאין לו יין, או אפילו רק מעדיף פת על פני יין, יכול לקדש על הפת.

למעשה פסק הרמ"א –

הגהות הרמ"א השולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן רעב סעיף ט

אם [יש] יין בעיר, לא יקדש על הפת

הפוסקים ביארו שהרמ"א פסק כך לחוש לדברי בעלי התוספות.

אך הביאור הלכה כתב –

ביאור הלכה סימן רעב סעיף ט ד"ה * ואם יין

אמנם בדה"ח ראיתי שפסק דאם הפת חביב לו יותר מייין יכול לקדש על הפת, ומשמע שדעתו נוטה להכריע כמו שמצדד הב"י. והנה מהרמב"ם משמע דמפרש ד'ריפתא חביבא ליה' – היינו יותר מייין, ובטור בשם רב האי משמע ד'ריפתא חביבא ליה' – היינו שהיין אינו מקובל ונהנה ממנו. ונראה דבאופן זה שצייר רב האי בודאי נוכל לסמוך על דעת הב"י לקדש על הפת לכתחלה

אם כך הפסיקה המקובלת היא לכתחילה לקדש על היין. אך מי שסובל מייין יכול לקדש על הפת לכתחילה, ואף המעדיף לקדש על הפת יש לו על מי לסמוך.

❖ 'כל ישראל ערבים זה לזה' – האמנם?

הנודע ביהודה כתב שהאיש שיצא ידי חובת קידוש יכול להוציא את אשתו ידי חובה, מכיוון שהוא ערב לה, שהרי 'כל ישראל ערבים זה לזה'. ערבות זו כוללת את האחריות של כל אדם להצלחתם הרוחנית של שאר אחיו בני ישראל. מבחינה הלכתית, הערבות מאפשרת לאדם שכבר אינו מחויב במצווה להוציא את רעהו ידי חובה. מכיוון שאף הוא ערב להצלחה זו, ניתן לתבוע את קיום המצווה של חברו גם ממנו, ולכן הוא נחשב "מחויב בדבר", המוציא את האחר ידי חובתו. נראה עתה שהתמונה מעט יותר מורכבת.

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף כ עמוד ב

כתבתי להם בתורה: ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלהיך, והם מדקדקים [על] עצמם עד כזית

הציטוט כאן הוא דברי הקב"ה, שמדאורייתא חייב בברכת המזון רק כאשר אוכלים לשובע, אך עם ישראל קיבל על עצמו להתחייב בברכת המזון משאוכלים אפילו רק כזית, גם אם כמות זו איננה משביעה.

אם כך, מדאורייתא חל חיוב ברכת המזון רק כאשר אוכלים לשובע. מדרבנן יש חיוב החל מאכילת כזית¹.

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף מח עמוד א

אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: לעולם אינו מוציא את הרבים ידי חובתן עד שיאכל כזית דגן

בגמרא זו נאמר שאדם יכול להוציא את חבריו ידי חובת ברכת המזון משאכל כזית. בפשט הדברים עולה שזה נכון גם אם חבריו אכלו לשובע. אם כך, לכאורה ניתן להסיק שהמחויב במצווה מדרבנן יכול להוציא את חברו החייב במצווה מדאורייתא.

אך הגמרא במקום אחר מניחה כדבר פשוט שהמחויב במצווה מדרבנן אינו יכול להוציא את המחויב מדאורייתא –

¹ מחלוקת גדולה יש מהו שיעור כזית. הטווח נמצא בין 17-50 סמ"ק.

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף כ עמוד ב

אמר ליה רבינא לרבא: נשים בברכת המזון, דאורייתא או דרבנן? למאי נפקא מינה - לאפוקי רבים ידי חובתן. אי אמרת (בשלמא) דאורייתא - אתי דאורייתא ומפיק דאורייתא, ואי אמרת דרבנן - הוי שאינו מחוייב בדבר, וכל שאינו מחוייב בדבר - אינו מוציא את הרבים ידי חובתן. מאי? - תא שמע, באמת אמרו: בן מברך לאביו, ועבד מברך לרבו, ואשה מברכת לבעלה; אבל אמרו חכמים: תבא מארה לאדם שאשתו ובניו מברכין לו. אי אמרת בשלמא דאורייתא - אתי דאורייתא ומפיק דאורייתא, אלא אי אמרת דרבנן - אתי דרבנן ומפיק דאורייתא? - ולטעמיד, קטן בר חיובא הוא? - אלא, הכא במאי עסקינן - כגון שאכל שיעורא דרבנן, דאתי דרבנן ומפיק דרבנן

הגמרא מבררת אם נשים חייבות בברכת המזון מדאורייתא, בכדי לדעת אם אישה יכולה להוציא איש ידי חובת ברכת המזון. הגמרא אומרת במפורש שאם היא חייבת מדרבנן בלבד, היא לא יכולה להוציא את בעלה ידי חובתו, בניגוד למה שעלה מהסוגיה בדף כ'!
רש"י תירץ –

רש"י מסכת ברכות דף מח עמוד א

אף על גב דכזית דגן שיעורא דרבנן הוא, כדאמר בפרק מי שמתו (דף כ' ב), מיהו, כיון דמחייב מדרבנן - מחוייב בדבר קרינן ביה, ומוציא רבים ידי חובתן

איך זה עונה על השאלה? הפרשנים הסבירו כך –

פני יהושע מסכת ברכות דף מח עמוד א ד"ה "ברש"י בד"ה עד שיאכל"

שאני נשים דליתניהו בר חיובא כלל מדאורייתא, משום הכי לא קרינן בהו 'מחוייב בדבר', משא"כ בקטן דאתי לכלל חיוב דאורייתא לכשיגדל, משמע ליה לרש"י דדמי לשיעור כזית, שהוא נמי מדרבנן, ואפ"ה קרינן ביה 'מחוייב בדבר', שאם יאכל כדי שביעה הוי מחוייב מדאורייתא

מי שהמצווה דאורייתא חלה עליו יכול להוציא אחרים ידי חובתם, גם אם כרגע המצווה חלה עליו רק מדרבנן (כמו ברכת המזון – עקרונית אדם יכול להתחייב בחיוב ברכת המזון מדאורייתא, אם יאכל כשיעור. אמנם כעת הוא לא אכל כשיעור, וחיובו מדרבנן בלבד, אך "מחוייב בדבר" קרינן ביה).
הרא"ש פירש אחרת –

רא"ש מסכת ברכות פרק ג סימן יג (דף כ' ע"ב)

נשים אינן מוציאות את אחרים ידי חובתן. וא"ת מאי שנא מהא דאמרין לקמן בפרק שלשה שאכלו (דף מח א) להוציא את אחרים ידי חובתן עד שיאכל כזית דגן, ובשיעור כזית אינו חייב אלא מדרבנן, ואפילו הכי מוציא אחרים שאכלו כדי שביעה וחיובין מן התורה. ואם כן באשה נמי, אף על פי שאינה חייבת אלא מדרבנן, תוציא אחרים שחיובין מן התורה! י"ל דלא דמי, דאיש, אף על גב שלא אכל כלום – דין הוא שיפטור את אחרים, דכל ישראל ערבים זה בזה, אלא מדרבנן אמרו שלא יברכו ברכת הנהנין בלא הנאה. לפיכך כשאכל כזית, אף על פי שאינו נתחייב אלא מדרבנן, מוציא את אחרים שאכלו כדי שביעה, שערב הוא בעבורם, ועליו הוא להצילן מן העוון ולפטור אותן מן המצות, אבל אישה אינה בכלל הערבות, לכך אינה מוציאה אלא מי שחיובו מדרבנן

הרא"ש אומר שכל ישראל ערבים זה לזה, וממילא מצד הדין כל אדם, גם מי שלא אכל כלל, יכול לברך ברכת המזון ולהוציא אחרים. חז"ל תיקנו שלא יעשו כך בפועל אם לא אכל כזית, אך כאשר מי שאכל כזית מברך עבור האחרים, הוא מוציא אותם מצד הערבות. אך הנשים אינן בכלל הערבות.
לאחר ההקדמה הזאת, נשוב לדיון שבשיעור מחדש –

עקרונית גם מי שיצא ידי חובת קידוש יכול להוציא אחר ידי חובתו, מחמת הערבות. הקושי שהפוסקים התמודדו איתו בשיעור נבע מכך שאנו עוסקים בשאלה האם איש יכול להוציא את אשתו ידי חובתה, מאחר שהרא"ש כתב שהנשים אינן כלולות בערבות!
עתה ניתן לעיין בדברי הדגמ"ר במלואם –

דגול מרבבה על מגן אברהם סימן רע"א ס"ק ב

ואמנם מה שאני מסתפק, אפילו באיש המקדש ומוציא אשתו ובני ביתו, אם הנשים לא התפללו ערבית, והאיש כבר התפלל ערבית, אם כן האיש אינו מחייב מן התורה, והנשים שלא התפללו – חייבות מן התורה, אם יוצאות בשמיעתן מן האיש, ואף שכל הברכות – אף שיצא – מוציא, היינו מטעם ערבות, שכל ישראל ערבים זה בזה, והרי כתב הרא"ש שהאישה אינה בכלל ערבות!

ואני מסתפק אם "האישה אינה בכלל ערבות", דהיינו שהיא אינה ערבה בעד אחרים, אבל האנשים, שקיבלו ערבות בהר גריזים והר עיבל, נתערבו גם בעד הנשים, אם כן שפיר מוציא האיש את האישה, אף שכבר יצא, או דילמא כשם שהנשים לא נכנסו בכלל הערבות, כך לא קיבלו האנשים ערבות בעד הנשים

הדגמ"ר מתלבט כיצד להבין את דברי הרא"ש. האם הערבות, בהגדרתה, אמורה להיות הדינית, וממילא אם האישה לא ערבה לאיש, אף הוא לא ערב לה, או שמא האישה אינה ערבה לאיש, אך האיש קיבל על עצמו ערבות לכל עם ישראל, נשים וגברים כאחד.
 רע"א חלק על הדגמ"ר, והסביר שזו אינה כוונת הרא"ש -

רבי עקיבא איגר מסכת ברכות דף כ עמוד ב

ולא נראה כן, דאין חילוק כלל בין איש לאשה, לענין ערבות, ולא מצינו בשום דוכתא דבאשה לא יהיה הדין דאם יצאה מוציא! ...

אלא נראה לענין דכוונת הרא"ש לחלק בין יצא מוציא ובין אינו מחוייב במצוה זו בעצמותו. דערבות רק במי שמחוייב גם כן במצווה זו, משום הכי, אף שהוא כבר יצא לעצמו – מוציא לאחרים. אבל במצווה שאינו בר חיובא כלל, דהיינו לפי הצד דנשים אינן חייבות בברכת המזון מדאורייתא אינם ערבים על מצוה דברכת המזון, אבל במצווה דנשים חייבות גם המה בכלל ערבות, ושייך בהו גם כן דינא דיצא מוציא

רע"א אומר שאין הצדקה לומר שנשים לא ערבות. גם הן חלק מעם ישראל, ומדוע שלא יהיו ערבות לקיום המצוות של האחרים? לכן מסביר רע"א – ההגדרה של הרא"ש עובדת כך – הקב"ה ציווה אדם לקיים מצווה. חיובו לא מצומצם לכך שהוא יקיים את המצווה באופן אישי. מכוח חיובו לקיים את המצווה, יש לו אחריות לוודא שהמצווה תתקיים על ידי כל מי שמחוייב באותה המצווה.

הגמרא ביררה אם נשים חייבות בברכת המזון. אם אינן מחויבות בברכת המזון מדאורייתא, הערבות על מצוות ברכת המזון אינה מוטלת עליהן. אך הנשים חייבות בקידוש (כפי שלמדנו בשיעור), וממילא הן גם ערבות לכך שאחרים יקיימו את המצווה הזאת. למעשה ביחס לקידוש על ידי נשים – נפסק בשולחן ערוך –

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן רע"א סעיף ב

נשים חייבות בקידוש אף על פי שהוא מצות עשה שהזמן גרמא, משום דאיתקש זכור לשמור, והני נשי, הואיל ואיתנהו בשמירה איתנהו בזכירה, ומוציאות את האנשים, הואיל וחייבות מן התורה כמותם הפשטות להלכה היא שנשים מוציאות גברים ידי חובת קידוש.

אך נאמר בגמרא –

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף כ עמוד ב

בן מברך לאביו, ועבד מברך לרבו, ואשה מברכת לבעלה; אבל אמרו חכמים: תבא מארה לאדם שאשתו ובניו מברכין לו

מצד הדין, האישה יכולה להוציא את בעלה ידי חובה.
 מדוע אדם שאשתו ובניו מוציאים אותו ידי חובתו נידון באופן שלילי כל כך?

עוד יוסף חי מסכת ברכות דף כ עמוד ב

הא דקא תני תבא מארה לאדם משום שלא למד

כך ביארו רוב הפרשנים. המארה אינה על עצם זה שהאישה מברכת, אלא על כך שלאיש יש צורך בכך. אמנם ניתן לצאת ידי חובה מאחרים, אך תבוא מארה על מי שלא מטריח את עצמו ללמוד לברך לבד.
 בתוספות (סוכה דף ל"ח ע"א ד"ה "באמת") הרחיבו את זאת מעבר לאדם פרטי שלא טרח ללמוד, אלא כתבו שאין ראוי שאישה תוציא את הציבור ידי חובתם, שזילא מילתא, איך יתכן שציבור שלם לא יודעים לברך? לאור זאת הביא המשנה ברורה את הערת הפוסקים –

משנה ברורה סימן רע"א ס"ק ז

ומוציאות את האנשים - וכן הסכימו הט"ז ומ"א והגר"א וש"א ומ"מ יש להחמיר לכתחלה שלא תוציא אשה אנשים שאינם מבני ביתה דזילא מילתא [אליה רבה]

כלומר, מצד הדין פשוט הוא שאישה מוציאה את הציבור ידי חובת קידוש. אך ראוי למנוע מצב שהציבור מזלזלים בלימוד הקידוש ונאלצים לבקש מאישה שתקדש. לכאורה אם זו לא המציאות, מוסכם על כל הפוסקים שהיא תוציא את משפחתה ואף את הרבים ידי חובתם.

❖ הזכרת 'זכר ליציאת מצרים' בקידוש שבתפילה

תלמוד בבלי מסכת פסחים דף קיז עמוד ב

אמר רב אחא בר יעקב: וצריך שיזכיר יציאת מצרים בקידוש היום. כתיב הכא למען תזכר את יום וכתוב התם זכור את יום השבת לקדשו

חובה להזכיר יציאת מצרים בקידוש.

בשיעור למדנו שהמג"א ורוב הפוסקים סוברים שיוצאים ידי חובת קידוש בתפילה.

מנחת חינוך מצוה לא

אני תמה מאוד על האחרונים, עיין מג"א סימן רע"א סק"א שכתב דבתפלת שבת יוצא ידי קידוש, כי על היין הוא רק מדברי סופרים ... וכן בפמ"ג וכל האחרונים, כולם אחזו שער דיוצא בתפלת שבת ידי קירוש מן התורה, לאותן הפוסקים דקידוש על היין הוא רק מדרבנן, עיין בדבריהם. ולדידי תמוה מאוד, כיון דבנוסח התפלה של ליל שבת אין אנו מזכירין יציאת מצרים, ודאי אינו יוצא מן התורה כלל!

הביאור הלכה הציע פתרונות להבנת שיטת הפוסקים הללו -

ביאור הלכה סימן רעא סעיף א ד"ה *מיד

ולעני"ד יש ליישב דבריו קצת -

1. או דסובר דהוא (החובה להזכיר יציאת מצרים בקידוש) רק מדרבנן, והגזירה שווה הוא אסמכתא בעלמא, וגם דהגזירה שווה זכירה זכירה' צריכין להא דדרש בשבת פ"ו ע"ב ע"ש.
 2. או דסובר דיוצא מן התורה במה שהזכיר יציאת מצרים סמוך לתפלה דהשכיבנו כגאולה אריכתא דמיא כמו שאמרו חז"ל, ולא צריכין שיזכיר דווקא בקידושא גופא.
- אבל מכל מקום הוא דוחק דהא מפסיק בג' ראשונות
3. ואולי אפשר לומר דכיון שמזכיר פסוק ושמרו בני ישראל את השבת וגו' תיכף להשכיבנו שהיא גאולה אריכתא די בזה מן התורה שיש בזה שבחו של היום שבת ואף שלא הזכיר עדיין קדושת היום

ראשית - האם חובת הזכרת יציאת מצרים היא דאורייתא? יתכן וחיוב זה מדרבנן, וממילא יוצאים ידי חובה מדאורייתא ללא הזכרת יציאת מצרים. לחילופין, מזכירים יציאת מצרים - החל מסוף קריאת שמע וכל הברכות שאחריה מזכירות את יציאת מצרים.

אך אם מקיימים את מצוות "זכור ... לקדשו" בברכת "מקדש השבת" שבתפילה, יש הפסק משמעותי מאוד בין אזכור יציאת מצרים לבין הברכה! לכן מציע הביאור הלכה שהזכרת "ושמרו בני ישראל את השבת" שבין הברכות שאחרי קריאת שמע לבין שמונה עשרה הוא הקידוש. למעשה, הביאור הלכה לא מרוצה מהתירוץ הללו -

אבל מכל מקום לדינא צ"ע, דאולי כונת הגמרא שיזכיר יציאת מצרים בתוך הקידוש, ובנוסח תפלתנו לא מצינו זה. ומפני כל הטעמים הנ"ל יש לפקפק בזה הרבה. וגם בדרך החיים כתב דלכתחלה יש לחוש לגדולי הפוסקים שסבירא להו דאין יוצא דין תורה בתפלה